

تاریخیت و ادبیت در تاریخ بیهقی

(براساس فرمالیسم روسی)

ایرج سام دلیری

۱۳۹۸

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

- سرشناسه : سام دلیری، ایرج، ۱۳۴۴ -
- عنوان و نام پدیدآور : تاریخیت و ادبیت در تاریخ بیهقی / نوید برج - م. دلیری؛ ویراستار میترا متاجی.
- مشخصات نشر : نوشهر: ناسنگ، ۱۳۹۷.
- مشخصات ظاهری : ۱۷۵ ص.
- شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۸۴۲۸-۵۸-۹
- وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
- یادداشت : کتابنامه
- موضوع : تاریخ بیهقی -- نثر فارسی -- تاریخ و نقد *
- موضوع : Tarikh Beihaqi -- Persian prose literature -- History and criticism
- شناسه افزوده : متاجی امیررود، میترا، ۱۳۴۹-، ویراستار
- رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۶ ۲۰۲۳۵ ت ۹ ب / DSR ۷۹۱
- رده‌بندی دیویی : ۹۵۵/۰۵۱۳
- شماره کتابشناسی ملی : ۵۰۷۸۸۹۳

«کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.»

نام کتاب : تاریخیت و سبک در تاریخ بیهقی (براساس فرمالیسم روسی)
نویسنده : ایرج سام‌دلیری
ویراستار : میترا متاجی
صفحه‌آرا : یوسف اسحاقی
طراح جلد : رضا جباری
ناظر چاپ : علی سامانی
ناشر : ناستر
چاپ اول : بهار ۱۳۹۸
شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه
قیمت : ۳۰۰۰۰ تومان

ISBN: 978-600-8428-58-9

شابک: ۹-۵۸-۸۴۲۸-۶۰۰-۹۷۸

دفتر انتشارات: نوشهر، خ شهید عمادالدین کریمی، خ گلزار، خ شاهد، پلاک ۲۷
تماس با انتشارات: ۰۱۱-۵۲۱۴۴۳۶۲ مشاوره جهت نشر: ۰۹۱۱-۹۹۳۳۷۶۱
پست الکترونیکی: nashr.nasang@hotmail.com

مرکز پخش نوشهر: میدان همافران، روبه‌روی کوچه ارکیده، کتاب‌فروشی نیروی دریایی.
مرکز پخش تهران: خ انقلاب، خ دانشگاه، مرکز خرید دانشگاه، طبقه همکف، واحد ۳،
انتشارات افق بی‌پایان. شماره تماس: ۰۲۱-۶۶۹۵۷۳۳۵

فهرست مطالب

۷.....	آغاز سخن
۱۱.....	زندگی‌نامه ابوالفصل بیهقی
۱۴.....	محبوبیت بیهقی در ادب و هنر
۱۸.....	احوال ادبیات فارسی در عصر غزالی
۳۰.....	اهمیت تاریخ بیهقی
۳۶.....	ویژگی‌های تاریخ بیهقی
۴۴.....	تفاوت‌های زبان علمی با زبان ادبی
۵۱.....	تفاوت زبان ادبی با زبان ارتباطی
۵۸.....	تعریف ادبیات
۵۹.....	ویژگی‌های ادبیات
۶۳.....	تفاوت مفهوم ادبیات با ادبیت یک متن
۷۰.....	ادبیت در مکتب فرمالیسم روسی
۷۹.....	ادبی کردن متن در مکتب فرمالیسم
۷۹.....	هنجارگریزی و قاعده‌افزایی

- ۹۰..... آشنایی زدایی و بیگانه‌سازی
- ۹۴..... تاریخ در تاریخ بیهقی «تاریخیت بیهقی»
- ۱۰۰..... بیهقی، تاریخ‌نگار تاریخ‌شناس
- ۱۰۵..... تاریخ‌نگاری بیهقی
- ۱۰۶..... ارزش تاریخی
- ۱۱۲..... جهان‌بینی بیهقی
- ۱۳۲..... ادبیت تاریخ بیهقی
- ۱۳۶..... سبک نثر فارسی، در نیمه دوم قرن پنجم
- ۱۴۳..... بررسی نامه مسعودی، آلتونش
- ۱۴۵..... متن روایی تاریخ بیهقی از وزارت میمندی
- ۱۴۵..... بررسی سطح زبانی
- ۱۶۴..... ویژگی‌های عناصر ادبی تاریخ بیهقی
- ۱۷۱..... کتاب‌نامه

آغاز سخن

کتاب حاضر با مجموعه تاریخت و ادبیت در تاریخ بیهقی انجام گرفته است و در آن مباحثی حسی، آشنایی با نقد نو و پیوند زدن بین ادب کلاسیک و نظریه‌های جدید نقد و مرفی اثر سترگ تاریخ بیهقی به‌عنوان یک اثر غنی ادبی در مجموعه ادبیات جهانی و پیغام بودن بر آثار ساختارگرایان روسی موردنظر این کتاب قرار گرفته است.

تاریخ بیهقی از لحاظ نثر یکی از آثار بی‌بدل فارسی است که هم از نظر تاریخی و هم ادبی دارای ویژگی‌های منحصر به فرد است. قدرت و دقت ابوالفضل بیهقی در تاریخ‌نویسی روشن‌بینی و برده‌مدی او در تحلیل حوادث و حتی توجه به احساسات لطیف انسانی، روایت مسائل و رخدادهای بر اساس مشاهدات و یا شنیدن از افراد ثقه و تأکید بر راست‌گویی و صداقت در خلق اثر تاریخی‌اش، این اثر سترگ را از نظر تاریخی چهره خاص بخشیده است.

از نظر اهمیت ادبی با توجه به مؤلفه‌های یک متن ادبی از دیدگاه ساختارگرایان روسی (فرمالیست‌ها) تاریخ بیهقی یک اثر ادبی نیز می‌باشد. از قبیل: توصیف، روایت داستان، گفتگو، علت و معلول، اوج و فرود حوادث، هنجارگریزی و هنجارستیزی نحوی و واژگانی و معنایی و به کارگیری تشبیه، استعاره، کنایه و ... با توجه به قدرت و توانایی بیهقی در به کارگیری کلام و عبارات و نیز توجه به روش کار و صحت گفتار و مطالب (شرح رویدادها و حوادث) این نتیجه حاصل می‌شود که تاریخ بیهقی علاوه بر اینکه مهم‌ترین منبع موثق و سند تاریخی معتبر درباره سلطنت مسعود غزنوی و رویدادهای آن عصر است، به همان اندازه یک اثر ادبی ماهرانه و شریف به سبک و سیاق خاص نیز می‌باشد که تاریخت و ادبیت را توأمان دربردارد.

چگونه می‌توان تاریخت و ادبیت متون تاریخی کلاسیک فارسی را تعیین کرد؟ چه مؤلفه‌هایی باید در اختیار داشت تا بتوان به کمک ادبی بودن تاریخ بیهقی داد؟ چرا تنها تاریخ بیهقی، نفثه المصدور، تاریخ بهنگ‌سای جونی و معدود آثار تاریخی در حوزه‌ی ادبیات جایگاهی یافته‌اند و سایر متون تاریخی به عنوان متن ادبی به شمار نمی‌آیند؟

سخن از مورخ، ادیب و گوینده‌ای در تاریخ ایران عصر غزنوی است که سبک و سیاق او، همچنان پس از هزار سال، یگانه‌ی دهرمانده و هیچ اثری را یارای مقابله و حتی تقلید نمانده است و یکی از شیرین‌ترین نوع نثر والا را

به ادب فارسی تقدیم داشته است. دیگر آنکه پدیدآورنده‌ی این اثر سترگ و بی‌همتا یعنی خواجه ابوالفضل بیهقی به گواه بسیاری از اهل فن، از نظر فضل و هم از جهت بیان حقیقت سرآمد مورخین فارسی زبان است. پرسش محوری درباره تاریخ شکوهمند بیهقی حول این مسئله است که این اثر، هم در حوزه تاریخ، اثری متفاوت است و هم از لحاظ سبک نثر و شیوه و اسلوب با تمام آثار تاریخی دیگر تفاوت اساسی دارد. حال این اثر یک اثر تاریخی است یا به دلیل شکوهی که در نثر دارد یک اثر ادبی است؟

تعیین این مسئله، حدیثی دشوار می‌نماید؛ چرا که تاکنون اثری در زبان فارسی پدید نیامده و یا مورد وادعای قرار نگرفته که به عنوان یک منبع، الگوی این پژوهش قرار گیرد؛ لذا نگارنده در ادامه برآمد تا با مشورت اساتید فن، دست به این جسارت بزند. ضمناً لازم به یادآوری است که از بین حدود چهارصد نشریه‌ای که در طول پنجاه سال اخیر مورد بررسی قرار گرفته از تعداد انگشتان دست، مقالاتی که به ادبیت و تاریخت تاریخ بیهقی پرداخته باشند تجاوز نکرده است و نیز یکی دو اثری در حد گزیده تاریخ بیهقی که برای دانش‌جویان کارشناسی فراهم آمده بود در مقدمه به بحث ادبی آن پرداخته بودند و همین. اما نظر نگارنده در بررسی تاریخ بیهقی از منظر نظریه‌ی فرمالیست‌های روسی بوده که در اوایل قرن بیستم فراگیر و جهانی شد و آن نظریه‌ی ادبیت متون بوده است. به همین خاطر ابتدا به بررسی آرای فرمالیست‌ها در فصلی مجزا

پرداخته و سپس عوامل ادبی‌ساز یک متن را بر مبنای الگوهای فرمالیستی مورد بررسی قرار گرفته است. دو اثر در این میان به این تحقیق کمک شایانی کرده است. اثر اول، «زمانه، زندگی و کارنامه بیهقی» از خانم مریلین والدمن که در بحث تاریخت تاریخ بیهقی از آن سود برده شده است. اثر دوم، «متن در عیان استعاره» از سینا جهان‌دیده که در بحث ادبیت متن تاریخ فوق از آن راهنمایی‌های بسیار گرفته شده است.

ناگفته نماند که بن تحقیق در سال ۱۳۹۴ پایان گرفته بود که متأسفانه بی‌چادری بنده مانع بازار زرتشتی آن شده است، و امروز نیز اگر همت والای سرکار خانم متاجی دستگیری نمی‌شد، علوم نبود عمر بنده کفاف چاپ می‌داد که البته پاسخ منفی است.

ایرج سام‌دلیری